

Adele Söderberg var en svensk konstnär och levde 1880–1916.

"Seden att ha med brinnande handfacklor under slädfärden till julkyrkan har också funnits i Österbotten. De som kom gående till kyrkan lyste även de upp sin väg med handfacklor. Framme vid kyrkan kastade alla sina facklor i en hop till ett stort brinnande bål som lyste upp hela kyrkbacken."

Sedolken (*Sidålltji*)

DEN TIDEN när man färdades med häst och kyrksläde eller i *tjibiko* till julottan i kyrkan hörde det till att hästarna skulle selas med finare seldon än vardagsseldonen.¹

Tidigt på juldagsmorgonen selades hästarna med **sedolk** och **sedolkbjällra** och spändes framför gårdens finaste *tjibiko*, som denna morgon utrustades med en **långullsfäll** (*langollsfealdi*) och **fälltäcke** för de åkandes skydd mot kylan.² Hästens vardagstömmar ersattes också ofta med vackra vävda **kyrktömmar**.³

Sedolkarna användes även vid andra tillfällen, t.ex. vid färd till bröllop och barndop eller när släkt och vänner gästades under julhelgen. Sedolkarnas stora bjällra klingade vackert under färden.

Sedolkarna, som finns i Brinkens museum, är gjorda av kraftigt rektangulärt formade läderstycken med tagelfyllda läderkuddar på undersidan. På ovensidan har sedolkarna metallbeslag och en rund bjällra av malm eller mässing. På bjällrans båda sidor finns beslag med en fyrkantig eller en rund ögla för tömmarna. De långa kraftiga läderremmarna med spännen som användes för att spänna fast sedolken på hästarna saknas på de flesta av museets många sedolkar.

De klotformiga sedolkbjällrorna är tvådelade med en ljudöppning runtom. Det klingande ljudet åstadkoms av en eller två hängande kläppar i bjällran. Eftersom bjällror och kläppar inte är exakt lika utformade, skiljer sig bjällrornas klangljud. Det har berättats att när man förr hörde bjällerkläng på långt håll i vintermörkret lärde man sig känna igen vilka som kom åkande.

Sedolk (*sidålltji* på malaxdialekt) och *tjibiko* är låneord som har en östlig härkomst. På ryska kallas seldonet **sedjolka** och blev på finska **sitolkka** eller **setolkka**. I Sverige kallas motsvarande seldon för **selbåge** (selkrok). Gamla svenska selbågar av trä är ofta prydda med en dekor av skurna och målade mönster och användes vid kyrkfärder. I Norge kallas en bjällra med seldon för **dombjelle** och selades på hästarna vid finare turäkning. "Sedolk" och "golka" anges i norska källor vara nordsamiska ord för "dombjelle".

Selbågen och sedolken vilar på hästryggen bakom manken och har samma funktion, dvs. att hålla ihop seldon och tömmar. Den svenska selbågen saknar sedolkens stora bjällra. I stället användes **bjällerkransar**, dvs. flera små bjällror fästa i rader på en läderrem runt hästens hals.

Denna sedolk har donerats till Brinkens museum av **Anna-Lisa Söderman**. Den har tillhört hennes morfar **Otto Edvard Johansson Fiskars-Sik** (1879–1921).

Det måste ha varit många minnesrika upplevelser för både barn och vuxna som förr i tiden fick åka med släde och hästar med klingande bjällror till julottan i kyrkan. Då lyste också stora brinnande julfacklor upp snödrivorna och gårdarna längs vägen till kyrkan.⁴ Och högt uppe över hustaken mot den stjärnignist-rande himmelen syntes jullyktor och julkors.⁵

Framme vid kyrkan bands hästarna vid järnringar i kyrkogårdsmuren. Ringarna finns ännu kvar i stenmuren runt kyrkogården vid Malax kyrka, fastän det är länge sedan de kommit till användning.

Efter julottan hörde det till att man skulle köra ikapp med hästarna på vägen hem. Den som hade den snabbaste hästen och först kom hem till sin gränd eller by, kunde nämligen räkna med att först av alla få grödan inbärgad kommande år.

Håkan Genberg

¹ Se månadens bild *Kyrksläden* i december 2015.

² Se månadens bild *Långullsfällen* i februari 2013.

³ Se månadens bild *Brudtömmar* i juni 2019.

⁴ Se månadens bild *Julfacklorna* i december 2016.

⁵ Se månadens bild *Julkors och jullyktor* i december 2013.

Bännlindo.
Ända till
1940-talet
lindades
nyfödda
barn med
en barnlinda.
Det var för
att benen
skulle bli
raka och
så var det
varmt inne
i linden.
Donerad
av Siri
Hagback.

Denna
dopkolt har
använts vid
dop i famil-
jen Johan
och Emma
Holm,
Holmasis
i Vias.10
barn föddes
i familjen
mellan 1900
och 1916.
Donerad
av Birgitta
Holm
(1940–
2009),
dotter till
Tekla som
var yngst i
familjen
Holm.

Denna dopkolt syddes till Ida Stoor, född 1886. Hon var dotter till Johanna och Johan Stoor som hade Handelsboden vid Dällback i Övermalax. Donerad av Elin Herrgård, syster till Ida Stoor-Johansson.

Det här
är inte en
dopkolt utan en
barnlinda,
Barnen hade
sådana
under kolten.
Alla nyfödda
kläddes i en
sådan den
första tiden.

Denna dop-
kolt har burits
av barnen till
Maria och Jo-
nas Wilhelm
Stoor. I famil-
jen föddes tre
barn mellan
1910 och
1913. Endast
sonen Torsten
levde till
vuxen ålder,
men han
stupade 1940
vid Summa i
Vinterkriget.
Anna-Lisa
och John
Svenns done-
rade kolten
1993.

November 2019 Månadsbild
BRINKENS MUSEUM

Dopseder och dopkolten

NYFÖDDA BARN skall "in om thet ottonde Dygnet, til then helige Döpselen befordras" stadgades i kyrkolagen av år 1686, en lag som gällde ända tills en ny kyrkolag antogs vid 1867-års lantdag i Helsingfors.

Den som studerar kyrkornas dopböcker från 1700- och 1800-talet kan ändå notera att barnen förr i tiden ofta döptes redan en eller två dagar efter födseln. Att ha ett odöpt barn i huset ansågs nämligen förr vara riskfullt för barnet. Det har funnits mycket skrock och vidskepelse kring odöpta barn.¹ Spädbarnsdödligheten förr var stor, vilket även det var en viktig anledning att få nyfödda barn döpta så snart som möjligt.

I samband med dopet antecknade prästen barnets namn samt namnen på föräldrar och faddrar. "Prästen skal uti Kyrkeboken anteckna Orten och Dagen, hwar och när ett Barn födt är, såsom och när thet döpt warder, jämwäl Barnetz, dess Föräldrars och theras Namn, som Wittnen til dess döpselse warit hafwa."

Traditionen att utse särskilda **faddrar** för barn är gammal. Faddrarnas uppgifter var att svara för dopbarnets

kristliga uppfostran och att vårda sig om barnet i händelse av föräldrarnas frånfalle. Huvudfaddrarna kallades **gudmor** (gåmmo) och **gudfar** (gåmmi). "Ja a schvara fö de" brukade gammalt folk i Malax påminna sina fadderbarn om.

Den nutida dopkoltens eller dopdräktens vita färg är densamma som den medeltida dopklädnadens. Idag kläds barn i sina vita dopkoltar och mössor redan innan dopet. Under medeltiden kläddes barnen i en vit dopdräkt först efter dopet.

Den vita dopdräkten möter vi också vid andra tillfällen. Konfirmandernas vita dräkter och kåpor är inte bara praktiska plagg. De vita kläderna som används vid konfirmationen är en påminnelse om konfirmandernas barndop.

Dopkoltarna på bilderna är över hundra år gamla. De ingår i Brinkens museums textilsamlingar och visades på en utställning sommaren 2019. Några av museets gamla dockor var då iklädda i dessa gamla dopkoltar med tillhörande mössor.²

Håkan Genberg

¹ Se Månadens bild Vaggan i juni 2014.

² Se Månadens bild Dockorna i mars 2019.

Emilia Svern står längst till vänster med sin velociped av märket "Ideal". Bredvid henne står brodern **Erik Vilhelm** (f. 1898) och systern **Alina** (f. 1894). Velocipederna saknar ännu nummerskyltar. Syskonen är kanske på väg till kronolänsmanskontoret och länsmannen **Georg Tidström** för att anhålla om velocipedpass och registernummer.

I bakgrunden de andra syskonen: **Sofia** (f. 1880), **Ida** (f. 1904) och **Maria** (f. 1886) med sonen **Torsten** (f. 1912) på sin arm. Syskonens hemgård i Kråkbacka i Övermalax i bakgrunden. – Foto: **Ida Malmberg** omkring 1915.

Den 21 juni 1916 utfärdade kronolänsmannen **Georg Tidström** i Malax ett velocipedpass för bondedottern **Emilia Jakobsdotter Svern** från Övermalax. Velocipedpasset gav Emilia "tillstånd att med sin egande Ideal benämnda velociped under No 141 fritt färdas inom loggivna orter i Vasa län".

I Malax museiförenings arkiv finns fler velocipedpass. De är alla utfärdade av kronolänsmannen **Georg Tidström** och daterade 1916.

Velocipedpasset (Vilsopiepasse)

Ett personligt velocipedpass och en nummerskylt baktill på den egna velocipeden var i början på 1900-talet ett krav för alla dem som ville åka velociped utanför sin hemby. **Emilia Jakobsdotter Svern** (1896–1991) i Övermalax köpte sin första velociped av märket "Ideal" omkring år 1915.¹ Året efteråt anhöll hon om ett velocipedpass och ett registernummer till velocipeden.

Pass och ett registernummer utfärdades av kronolänsmännen på landet, eller av polismyndigheterna i städerna. Emilia betalade 2 mk och 20 penni i lösen till kronolänsmannen **Georg Tidström** i Malax för sitt pass år 1916. Nummerskylten fick hon antagligen själv ordna.

När velocipederna blev allt vanligare fann polismyndigheterna, både i Finland och Sverige, det nödvändigt att utfärda föreskrifter för velocipedåkning.

I Vasa var det guvernören **Fredrik Waldemar Schauman** som den 30 juni 1898 fastställde "föreskrifter att iakttagas vid begagnande af velociped å stadens gator och allmänna platser samt vägar å stadens afhysta område".

Ordningsreglerna var i stort sett likalydande i alla städer. Den som åkte velociped i Vasa på stadens gator, torg eller allmänna platser skulle "baktill på sadeln hafva fästad en plåt med nummer, hvars siffror, hvita på svart grund skola vara minst åtta centimeter höga. Under den tid gatlyktorna hållas tända, bör å velociped föras tänd lykta".

Velocipedåkaren skulle dessutom ha med sig ett bevis (velocipedpass) med namn, yrke och adress. Fotografi och uppgifter om velocipedmärke krävdes tydligen inte från början. År 1916 när **Emilia Svern** ansökte om ett velocipedpass hade reglerna skärpts i det avseendet.

§ 5 i Vasa stads första föreskrifter om velocipedåkning:

"Den som färdas å velociped åligger:

- att vid färd förbi häst, som ledes, hålla åt den sida, där föraren går;
- att åka med långsam fart där trängsel råder, vid gathörn samt eljest då fara för sammanstötning kan uppstå; och bör i sistnämnda fall signal med ringklocka gifvas. Med långsam fart förstås en hastighet som ej är större än att en fullväxt man med rask gång kan följa med velocipeden;
- att färdas varligt förbi hästar och stiga af velocipeden vid möte med häst som visar sig orolig, äfvensom vid andra tillfällen, då sådant är af behovet påkalladt, för undvikande af olyckshändelse; äfvensom att på tillsägelse af polisman eller efter skedd sammanstötning med gående, ridande eller åkande omedelbart stanna velocipeden."

Vi får anta att Emilia kände till dessa föreskrifter när hon åkte på sin velociped till Vasa och att hon hade med sig velocipedpasset. Den som gjort sig skyldig till överträdelse av föreskrifterna kunde nämligen dömas att betala böter upptill 20 mk.

Håkan Genberg

¹ Se Månadens bild *Cykeln gav frihet* i april 2012.

Karl-Gustav Ekroos (1933–2010) skördar havre med en hästdragen självbindare i Paxalgränden i Övermalax i början på 1950-talet. Foto från släkten Ekroos bildsamling.

Sädeskärvar på störrar.

Själavläggaren och självbindaren

ÄNNU I BÖRJAN PÅ 1900-TALET skars nästan all stråsäd i Malax för hand med skära eller lie. Hästdragna slåttermaskiner för att slå gräs blev däremot allt vanligare den här tiden och ersatte det tunga arbetet med att slå gräs med lie.

För att kunna använda slåttermaskinen även för skärning av stråsäd började man i Malax på 1920–1930-talet, och antagligen också på många andra orter, att montera en tillsatskonstruktion på slåttermaskinerna: en vridbar samlingsgrind av järntenar bakom slåttermaskinens skärbett och s.k. ”rensbräden” (stråskiljare) på skärbettets båda ändar. Hela konstruktionen kallades ”skärverket” (*schäärværtje*).

Den skurna säden samlades på samlingsgrinden när slåttermaskinen var i gång. När så mycket säd skurits och samlats på grinden att det bedömdes räcka till att binda en kärve, fällde maskinköraren ner grinden med hjälp av en fotpedal så att den skurna säden lades av. En räfsa med kort handtag användes samtidigt för att snabbare få bort säden från den nedfällda grinden.

Bindningen av de avlagda sädeshoparna till sädeskärvar gjordes därefter för hand med stråband.

Själavläggaren var en föregångare till **självbindaren** och hade en likadan skärkonstruktion som slåttermaskinen. Själavläggaren skar av säden som föll på ett kvartcirkelformat plåtbeklätt avläggningsbord. Själavläggarna var försedda med 4–5 stora roterande ”räfskamar” (vinghaspel) som dels förde den stående säden mot maskinens skärbett och dels lade av den skurna säden från bordet i lagom stora hopar som sedan bands för hand.

Räfskamarhjulet var kopplat till en ställbar vertikal skruvanordning som automatiskt styrde räfskammarnas rörelse och lyftning. Anordningen kunde ställas så att exempelvis var fjärde

räfskam automatiskt sänktes och förde den skurna sädeshopen av bordet och lade den bakom maskinens hjul.

Det krävdes mycket folk som band sädeskärvarna efter skärverken och själavläggarna. Arbetet gick ändå fortare undan, än den tiden när säden skar för hand. Man slapp det tunga och långsamma handskärningsarbetet och behövde endast binda sädeskärvarna. Vanligtvis sattes sädeskärvarna på störrar för lufttorkning efter bindningen. Både korn, havre och vete skars och torkades på detta sätt.

Självbindaren var en effektiv och arbetsbesparande skörde-maskin. Den inte bara skar säden utan band den också till lagom stora sädeskärvar.

Självbindarnas maskineri drevs vanligtvis från ett markdrivet körhjul. Maskinen var tung att dra och det krävdes två hästar som dragare om man inte hade tillgång till en traktor. När traktorerna blev allt vanligare på 1950-talet byggdes de gamla hästdragna självbindarna om för traktordrift. På nyare typer av självbindare drevs maskineriet via traktorns kraftuttag. Självbindarens maskineri kunde då arbeta med konstant varvtal oavsett körhastighet.

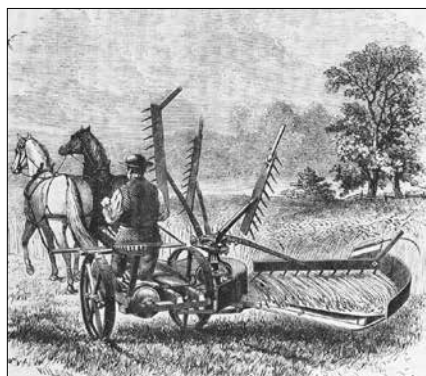
På 1950-talet var självbindarna mycket vanliga i Malax innan skördetröskorna på 1960-talet helt tog över skördearbetet.

Håkan Genberg

Källor:

Bondens år – Anteckningar om göromål på bondgårdar i malaxtrakten 1900–1950. Gruppen Aktiv Närkultur. Redaktör Göran Strömfors. Vasa 1985.

Eskerud, A. *Jordbruk under femtusen år – Redskap och maskiner.* Borås 1973.

Själavläggaren *New Buckey* från företaget *McCormick*. Vinghaspelns räfskamar lade av stråsådeshoparna bakom maskinen så att de inte var i vägen vid nästa skärvar. Räfskammarna lyftes automatiskt när de gick över körkarlen. Vid skörd med *Skärverk* och de enklare självavläggarna lades hoparna direkt bakom samlingsgrinden, vilket hade den nackdelen att alla sädeskärvar måste vara bundna och flyttade före nästa skärvar. Bildkälla: *Ny illustrerad tidning* 1874. Bilden är också publicerad i Eskeruds bok.

Självbindaren *Herkules* från företaget AB Arvika-Thermaenius i Katrineholm, Sverige. Den här självbindaren är försedd med en stavhaspel och drivs från traktorns kraftuttag. Stavhaspeln ansågs vara särskilt lämplig vid skärning av liggsäd. Självbindare med en horisontell roterande vinghaspel, likt den hästdragna självbindaren på bilden ovan, var vanligare. Foto Håkan Genberg vid Malax Veterantraktorställning 2017.

Augusti 2019 Månadsbild
BRINKENS MUSEUM
Museiträdgården

01.08.2019

Juli 2019 Månadsbild
BRINKENS MUSEUM

*Sol och
sommar!
Välkommen
till Brinkens
museum!*

Museet är öppet 25 juni–3 augusti 2019,
tis–lör kl. 13–18.

Brudtömmarna på bilden finns i Brinkens museums textilsamling.
Tömmarna ovan är 3,14–6,30 m långa och 3,1–4,5 cm breda.

Juni 2019 Månadsbild
BRINKENS MUSEUM

Brudtömmar (Bruidtyöma)

De långa och vackert mönstrade röda banden med tofsar som alltid hänger på en spiskrok i Tufvasgården vid Brinkens museum kallas i Malax, och även i Sydösterbotten, för **brudtömmar**.

De granna tömmarna användes till hästen när brudparen färdades med häst och vagn till och från kyrkan på bröllopsdagen. Dagen till ära var det inte bara bruden som skulle vara vackert klädd, hästar-na skulle också vara fint selade. När det blivande brudparet for till stan med häst för att köpa vigsel-ringar kom också brudtömmarna till användning.

I Vasatrakten, främst i Korsnäs och Replot, var det vanligt att väva in flickans namn eller initialer och årtal i brudtömmarna. Men även i andra band, vävda i bandgrind, har namn och årtal ibland vävts in i banden.¹

Benämningen **brudgumstömmar** har även använts. **Hugo Staaf** (1883–1964), som bodde i Havrasgränden i Malax, har berättat att hans far-far **Jonas Johansson Staafs** (1833–1894) brud-gumstömmar var vävda med gula och blågredeli-na rosor på röd botten.

De handvävda tömmarna användes också vid andra högtidliga kyrkfärder med häst och kallades då för kyrktömmar. Blåa tömmar med svarta kant-ränder har antagligen använts vid begravningar. Den blåa färgen är här en sorgfärg. Dessa töm-mar är 12–14 cm breda, betydligt bredare än alla andra tömmar.

Hjördis Dahl skriver i sin bok *Högsäng och klädbod* om kyrktömmar: ”Tömmarna är så täta och stadiga, att man måste förutsätta att de vävts på en stadig, tung på golvet stående vävstol. Den mycket täta ränningen är trädd i spetskyptert och täcker helt inslaget. Bindningen är av samma typ som i några andra vävnader med anor från heden-hös, t.ex. bottenväven i de enklaste bruksryorna. Ränningen utgörs vanligen av tvinnat rött ullgarn med svarta ränder vid kanterna. Inslaget är av ull, hampa eller bomull.”²

Håkan Genberg

¹ Se månadens bild *Bandgrinden* i februari 2018.

² Dahl, Hjördis. *Högsäng och klädbod*. Helsingfors 1987

Juni månad ansågs även förr vara en bra tid för bröllop. Den svenska biskopen **Olaus Magnus** skrev 1555 i sin *Historia om de nordiska folken* om allmogens bröllops-fester och fördelarna med sommarbröllop:

Dessa bröllopsfester pläga mestadels firas vid midsom-mar i löfvade och rikligen blomsterströdda stugor under uppsluppen glättighet och dans. Bröllopets högtidlighet förhöjes då af festliga yttre omständigheter, den härliga årstiden samt själfva markens och luftens ljuvlighet, lik-som enkom afsedd för bröllopsfirandet.

Grönsiskor i bur

”Siskan är een skön Sångfögel, och lustig hafwa vthi Burar”, heter det i en fågelhandbok från 1600-talet, och syftar på grönsiskan som redan under medeltiden var en populär sällskapsfågel. Steglitsor, grönfinkar och starar var också tidigt vanliga burfåglar.

Kanariefågeln, som är den klassiska burfågeln, fanns att köpa redan på 1700-talet och har sedan dess avlats till ett otal former, som har endast få likheter med den vilda ursprungliga fågeln på Kanarieöarna. I städerna blev kanariefåglarna oftast den vanligaste burfågeln. På landsbygden fångade man själv vilda sångfåglar och satte dem i fågelburar.

Grönsiskor fångade man genom att placera en bur med en tidigare fångad grönsiska, helst en hona, i någon skogsglänta där man visste att grönsiskorna höll till. Framför burens ställdes en halvmånformad båge som var beklädd med ett nät med fina nätmaskor och allmänt kallad för *slaget*.

Två stenar sattes som stöd mot bågens två ändar och en lång lina fästes i bågens topp. När grönsiskhonan började kvittra i buren dröjde det inte länge innan någon grönsiskhane kom flygande och satte sig på buren för att uppvakta honan. Grönsiskfångaren, som låg gömd i närheten, ryckte då i linan så att *slaget* föll över buren och grönsiskhane fastnade i nätet. Grönsiskhane ansågs som än bättre sångare än honan, så därför ville man helst fånga en hane.

Fågelburen med grönsiskan hängdes i stugans tak. Sommartid hade man alltid buren hängande vid ett öppet fönster för då sjöng grönsiskan bättre ansåg man. Grönsiskorna matades med hampfrön och kunde leva i burarna i flera år.

Zacharias Topelius (1818–1898) hade grönsiskor i sitt barndomshem i Nykarleby. När en liten grönsiska dog, som han hade tyckt mycket om, skrev han vid åtta års ålder följande lilla dikt:

*”Tippelill, var fri och glad,
flyg till Gud i gröna blad!
Tack för att du sjöng för mig!
Jag har ledsamt efter dig.”*

Möjligen hade Topelius sin barndoms grönsiska i tankarna när han långt senare på julaftonen 1853 skrev *Sylvias julvisa*, en av våra vackraste julsånger, som tonsattes av hans gode vän Karl Collan (1828–1871).

I visan sjunger en sångfågel (*Sylvia* på latin), som övervintrar vid Etna på Sicilien, om fågelvännen, grönsiskan, som sitter instängd i en bur i Sylvias ”älskade Nord”:

*”Där borta i taket, där hänger han än,
den bur, som har fångat min trognaste vän.
Och sången har tystnat i fångelseborg;
o, vem har ett hjärta för sångarens sorg?”*

Håkan Genberg

Källa: Album nr 1 December 1999. Aktiv närkultur.
Redaktör Göran Strömfors.

Foto: Ragnhild & Neil Crawford, Wikimedia Commons, CC-BY-SA 2.0

Burfoton och layout: Göran Strömfors

Överst: Grönsiska (*Spinus spinus*)

Mitten: Fågelburen kommer från Fantás i Schvennaschgoåla i Yttermalax. Burens största höjd är 42 cm. Höjden på sidodelarna är 22 cm. Efterkommande till Isak Fant (1872–1962) och Elsa Fant-Söderman (1889–1981) donerade burens till Brinkens museum.

Nederst: Fågelburen är fotograferad vid Tufvasgårdens fönster vid Brinkens museum. Från ena burgaveln kan en del av botten dras ut och hampfrön till grönsiskan sättas i en inbyggd skål. Burens bottenmått är 14 x 30,5 cm och höjden 22 cm. Okänd donator.

Påskhäxor i Malax i mitten på 1950-talet. Bilden är tagen av okänd fotograf vid Tuv skola i Yttermalax och häxorna är från vänster: Kerstin Edvall, Inger Tuvas, Agneta Edenvall, Maj-Len Sandberg, Karin Björkholm, Ulla Forsberg och Alf Björkholm.

Påskhäxor i Malax 1984 med ansiktena målade med läppstift. Mammans kjolar och förkläden har använts och sjaletten har knutits ordentligt under hakan. Från vänster: Linda, Johnny, Åsa och Pia. Foto: Siri Hagback.

Bakgrundsbilden: Åminne-Tuv Allaktivitetsförening har som tradition att bränna en påskbrasa varje år i Åminne. Bilden visar en av brasorna. Foto: Ann-Louise Sjöstrand.

PÅSKHÄXORNA

(*Poåskhexona*)

DET HAR FUNNITS en gammal folktro att häxorna flög på en kvast till *Blåkulla*, natten mellan *dymmelonsdagen* och *skärtorsdagen* för att fira häxsabbat. På natten mellan påsklördagen och påskdagen återvände häxorna från mötet på Blåkulla.

För några hundra år sedan trodde man att häxor och onda makter kunde härja fritt från skärtorsdagskvällen till påskdagens morgon, dvs. under den tid Jesus låg i graven fram till hans uppståndelse på påskdagen. Man fick därför ta till olika åtgärder för att skydda hus och husdjur under de här dagarna.

Traditionen med att barn, och tidigare vuxna ungdomar, klär ut sig till påskhäxor och påsktroll har sitt ursprung i 1600-talets tro på häxor.

Påskhäxorna som man nuförtiden möter på påsklördagen är beskedliga och ingen anklagar dem för trolldom eller för färder till Blåkulla. De önskar en glad påsk till alla de möter och brukar överlämna egenhändigt ritade påskkort. I gengäld tar de gärna emot godis eller småpengar som de samlar i en korg eller i en kaffepanna.

I svenskspråkiga trakter i Finland är det tradition att påskhäxorna går runt i gårdarna på påsklördagen. I Sverige vandrar de runt på skärtorsdagen och kallas för påskkärringar. Undantaget är Västsverige där påskkärringarna vandrar på påsklördagen.

I finskspråkiga trakter kommer de små påskhäxorna redan på påsksöndagen för att överlämna videkvistar, samtidigt som de läser upp en ramsa. Denna östfinländska ortodoxa tradition symboliserade ursprungligen Jesu ankomst till Jerusalem, där han hälsades med palmblad. I brist på palmblad delar de finska barnen ut videkvistar. (Videkvistar, med sina ulliga blomhängen på våren, kallas i Malax för *palmona*).

I Malax och i andra delar av Österbotten har traditionen att små barn ska klä ut sig till påskhäxor sannolikt inte funnits mer än omkring 70 år. På 1800-talet och i början på 1900-talet var det i stället vuxna ungdomar som var ute och gjorde ofog, påskill (*poåskill*), på påsklördagsnatten. De var också ibland utklädda och hade sotade ansikten och kallades då för påsktroll (*poåsktråll*).

I Österbotten är det en mycket lång tradition att bränna påskbrasor på påsklördagen. Med eld och rök skulle häxorna skrämmas bort. Idag bränner man påskbrasorna under ordnade former i byarna. Förr i tiden var det vanligt att "påsktrollen" olovandes tog stora halmkärvar ur *halmledona* vid riorna och brände halmen på landsvägarna.

De gamla som blev utsatta för påsktrollens illgärningar eller miste några halmkärvar under påsklördagsnatten tog det ofta med ett visst jämnmod. De mindes vad de själva brukade göra på påsklördagsnätterna i sin ungdom.

Håkan Genberg

Mars 2019 Månadsbild
BRINKENS MUSEUM

Foto: Håkan Genberg

Dockorna (dåckona)

Dockorna tillhör några av de äldsta och mest allmänna barnleksaker. De tidigaste kända har påträffats i egyptiska gravar från ca 2 000 f.Kr. Från antikens Grekland och Rom har man funnit dockor i barngravar, och av samtida litteratur vet man att barnen lekte med dockor vid denna tid.

De äldsta dockorna gjordes av de tillgängliga material som fanns då som lera, sten, trä eller tygtrasor. Romerska trasdockor, som kunnat dateras till 300 f.Kr., har hittats i gravar.

Enkla dockor och leksaker har barn i alla tider själva gjort av tygtrasor, vedträn, näver eller annat material som funnits tillhands.

Under 1800-talet fabrikstillverkades dockhuvuden ofta av glaserat porslin och med en kropp gjord av tyg, trä eller av ett kompositmaterial såsom *papier-maché* (pressad pappersmassa).

Dockhuvuden av *biskviporslin* (oglaserat porslin med matt yta) med målade anletsdrag blev senare populära. *Celluloiden*, det första plastmaterialet, gjorde sitt intåg i dockvärlden under 1890-talet och blev därefter det vanligaste materialet tills *vinylplasten* tog över.

Olika tiders moden avspeglas tydligt i dockvärlden. Kläderna och tillbehören valdes efter det rådande modet vid docktillverkningen. Till 1870-talet avbildades dockorna huvudsakligen som vuxna personer, men snart började även babydockor säljas.

De två herrskapsdockorna har ägts av **Astrid Dahl** (1898–1983). Astrid gav senare dockorna till **Helga Fredman** (1913–2000) som tack för att Helga hjälpte henne.

Dockorna, som nu finns i Brinkens museum, är tillverkade i Nådendal och såldes som souvenirer, troligen i början på 1900-talet.

Frisyrernas växlingar kan följas på dockhuvudena: i slätt, svartglaserat porslin, i blont målade, mjukt formade lockar av biskviporslin eller celluloid och i påklitrade peruker av nylon eller äkta hår.

Flera hemmagjorda trasdockor med både huvud och kropp av tyg finns i Brinkens museums samlingar. Till museets docksamling hör också dockvagnar och docksängar. I samlingarna finns även fabrikstillverkade dockor.

De hemmagjorda trasdockorna, som flickornas mamma eller någon av byns dockmakerskor sytt för hand, var säkert ofta lika kära för barnen som en fin köpt docka med målat porslinshuvud.

Håkan Genberg

Källa: *Nationalencyklopedin*, docka. [http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/docka-\(leksaker\)](http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/docka-(leksaker)) (hämtad 2019-02-23).

Den här stora dockan, som är ca 60 cm lång, har ägts av **Elma Elisabeth Smeds-Bonns** (1919–2006). Den är tillverkad av en dockmakerska i Övermalax.

I Havrasgränden i Övermalax bodde förr två systrar, **Anna Branting** (1883–1957) och **Maria Branting** (1893–1950) som sydde kläder åt folk och som också tillverkade och sålde dockor. Systrarna har kanske gjort den här dockan. De lär också ha gjort dockbrudpar. Foto: Siri Hagback.

Tre dockor sover i sina små dockvagnar i Tufvasgården vid Brinkens museum. Foto (bilden ovan), layout: Göran Strömfors

Rullstolen (*rollståola*)

I **MALAX** och även i andra delar av Österbotten har rullstolen varit ett vanligt redskap vid framställningen av garn. Den är vackert utskuren och målad när den getts som fästmansgåva eller omålad för att användas ofta.

Vid spinning av ull eller lin lindas den spunna tråden upp på rullen på spinnrockens vingspindel (*flykte*). Den fyllda rullen placeras sedan i rullstolen, som har plats för två till fyra fyllda rullar. Från rullstolens

rullar tvinnas därefter trådarna ihop till två-, tre- eller fyratrådigt garn på spinnrocken.

Om garnet spinns motsols (*anschus*) så tvinnas det medsols (*reäschus*). I hemmen har ull, hampa, lin och bomull spunnits och tvinnats och många rullar har funnits i varje husmors ägo.

Text och bilder: **Siri Hagback**

Se även Månadens bild November 2015: Spinnrocken.

Vingspindel (*flykte*).

Rullar för garn för spinnrock och rullstol.

Rullstol för fyra rullar, från 1800-talet. Ommålad.

1800–1900-tals rullstol.

Rullstolen med två runda hål och fina dekorationer anses höra till 1700-talet och var fästmansgåva. Även sedd underifrån.

Till stereoskopet i Brinkens museum hör ett femtiotal stereobilder av vilka några exempel visas här. De flesta bilder är märkta "James M. Davis, New York City" och är alltså originalbilder som följt med vid köpet av stereoskopet. I bildsamlingen finns också ett antal omärkta bilder med religiösa motiv.

I SLUTET AV 1800-TALET och långt in på 1900-talet var det mycket populärt bland både vuxna och barn att titta på s.k. stereobilder genom ett stereoskop. Fotografierna, stereobilderna, är två hopsatta bilder med samma motiv avsedda att placeras i stereoskopets bildhållare.

När man tittar på bilderna genom stereoskopets två objektiv ser vänstra ögat endast den vänstra bilden i bildhållaren och högra ögat endast den högra bilden eftersom stereoskopet har en skiljevägg i synfältet mellan objektiven och bildhållaren. I tittarens ögon förenas de två bilderna till endast en bild som ger ett tredimensionellt synintryck.

Avståndet mellan människans ögon gör att vi alltid ser föremål ur två olika vinklar och på så vis uppfattar djup. Stereoskopen skapar en illusion av avstånd och djup i bilderna genom att visa samma motiv ur två vinklar – en för varje öga.

Den engelska vetenskapsmannen och uppfinnaren **Charles Wheatstone** (1802–1875) anses vara den tredimensionella bildens fader. År 1838 konstruerade han

Stereoskopet

Stereoskopet har tillhört **Johannes** och **Matilda Holmlund** i Malax. De hade med sig stereoskopet och bildsamlingen när de återvände från USA till Malax omkring år 1908. Deras barnbarn **Hedvig Lidman** har donerat sina morföräldrars stereoskop till Brinkens museum.

Redan 1885 finns det ofta annonser i Vasabladet och Wasa tidning om "Stereoskoper med öfver 600 olika taflor i olika genrer" till salu.

en optisk anordning som kunde visa bilder med en illusion av djup i bilden. Han kallade anordningen **stereoskop**.

I takt med fotografiens snabba utveckling i slutet på 1800-talet började också stereobilder produceras och säljas i stora upplagor tillsammans med olika typer av

stereoskop. Motiven fotograferades med en stereokamera som tog två parallella bilder genom två objektiv. Avståndet mellan kamerans objektiv är drygt 6 cm, motsvarande normalt ögonavstånd, vilket även är avståndet mellan stereoskopens objektiv.

Stereoskopet som finns i arkivet vid Brinkens museum är sannolikt tillverkat i början på 1900-talet. **James M. Davis** i USA fick patent på denna typ av stereoskop år 1883 under varunamnet *The "Saturn" Scope*.

Håkan Genberg